

LATINISMER OCH ANTIKEN I SVENSKA 1700-TALSTEXTER

Mikko Kauko

In this paper I present a case study as a part of a project in which I study the influence of Latin and Roman literature on selected Swedish texts from different centuries. Latin and Roman literature had a prominent role in all education in Sweden in the late 18th century. In this paper, I discuss the influence of Latin and Roman literature on selected texts by Chydenius, Oxenstjerna and Leopold from the late 18th century. The texts represent different genres but are from the same period. Latin influence on literary Swedish and code-switching between Swedish and Latin are typical of the texts I have selected. I first discuss the role of Latin in Sweden in general. Then I present examples of morphological, syntactic, stylistic and rhetorical Latinisms. I also discuss how Roman literature is referred to and why. Finally, I compare the texts from the 18th century with medieval texts. I show that both continuity and discontinuity occur. There are also differences that depend on individual preferences or different genres. The use of Latinisms relates to the identity of the author and also to the identity of the reader. To exhibit one's learning is a crucial function of Latinisms.

1 Inledning

Latinet och den romerska litteraturen hade en central betydelse för den europeiska kulturen under medeltiden och den tidigmoderna tiden. Det latinska inflytandet på svenska texter var starkt från den fornsvenska tiden ända fram till 1800-talet. I Kauko (2015) har jag behandlat det latinska språkets och den romerska litteraturens roll i Jöns Buddes skrifter från senare hälften av 1400-talet. Jag undersöker det latinska inflytandet på den litterära svenskan från 1300-talet till ca 1800 i en serie fallstudier av texter från olika tider inom ett större projekt som denna artikel utgör en del av. I denna artikel diskuterar jag latinismer och hänvisningar till den klassiska antiken i texter från slutet av 1700-talet. Texterna är skrivna av tre olika författare och representerar olika genrer, men texterna är samtida med varandra. En av författarna, Chydenius, är från det nuvarande Finland, de två övriga, Oxenstjerna och Leopold, från det nuvarande Sverige.

I kapitel 2 redogör jag för materialet och metoden för undersökningen. I kapitel 3 behandlar jag latinets roll i lärda kretsar i Finland och i Sverige i slutet av 1700-talet. I kapitel 4 diskuterar jag hur det latinska inflytandet syns i texterna. I

kapitel 5 behandlar jag hänvisningar till den klassiska grekisk-romerska antiken, i synnerhet den romerska litteraturen. Jag jämför 1700-talsmaterialet med medeltida texter i kapitel 6 och diskuterar kontinuitet och diskontinuitet mellan materialen. Jag avslutar artikeln med en kort sammanfattning.

2 Material och metod

I denna artikel presenterar jag en fallstudie som metodologiskt sett innebär en kvalitativ närläsning av valda texter. Både språkliga och innehållsliga detaljer diskuteras och närläsningen representerar filologi (jfr Lönnroth 2016, Kauko 2016:186 f.). Materialet för fallstudien utgörs av texter skrivna av Chydenius, Oxenstjerna och Leopold. Undersökningen innebär närläsning av sammanlagt 1 312 sidor text.

Anders Chydenius (1729–1803) var kyrkoherde i Gamlakarleby och en vittert intresserad upplysningstänkare med kontakter till mösspartiet. Han var intresserad av näringsfrihet, tryckfrihet, trosfrihet och rättigheter för tjänstehjonen (Wrede 1999:96, 146, 152 f.). Hans produktion representeras i denna undersökning av hans verk *Homiletiska försök IV* som är tryckt i Uppsala 1782. Jag har använt originalupplagan som omfattar 449 sidor.

Johan Gabriel Oxenstjerna (1750–1818) var född i Södermanland, bedrev studier vid Uppsala universitet och dog i Stockholm. Han var greve och ledamot av Svenska Akademien. Oxenstjernas poesi tog intryck av de romerska klassikerna och hans stil har kallats pseudoklassicism (Olsson m.fl. 2009:132 f.). Av Oxenstjernas produktion har jag emellertid valt prosaiska verk, närmast tal från åren 1780–1808 som ingår i tredje delen av den äldsta upplagan av Oxenstjernas samlade skrifter som gavs ut medan han ännu levde. Bandet omfattar 384 sidor.

Carl Gustaf Leopold (1756–1829) bedrev estetiska och filosofiska studier i Uppsala och Greifswald. Hans kulturella kontext var upplysningen och den franska klassicismen men bland de texter som han skrev fanns bl.a. lärodikter och satirer (Alving & Hasselberg 1965:101), alltså genrer med rötter i antiken. Av hans produktion har jag excerperat tredje bandet av den äldsta upplagan av hans samlade skrifter som gavs ut medan Leopold ännu levde. Bandet innehåller skådespel, dikter och ”afhandlingar rörande vitterheten, filosofien och samhället” (Leopold 1802:225) och omfattar 479 sidor.

3 Latinets ställning

Under senare delen av 1700-talet var latinet en central del av universitetsstudier i Sverige och i Finland. Till exempel vid Åbo akademi spelade det klassiska latinet en central roll. Professorerna i vältalighet (latin) Henrik Hassel (1700–1776, professor 1728–1776; Autio 2000:840) och Henrik Gabriel Porthan (1739–1804, professor 1777–1804; Autio 2000:855) ansåg det vara centralt att studenterna lärde sig använda det klassiska latinet flytande med Cicero som förebild (Kinnari 2015:270). Även prästens predikan hade ofta Ciceros retorik som förebild, eftersom den hade en viktig roll i universitetsstudierna (Kinnari 2015:275). Prästen kunde i predikan citera Bibeln, kyrkofäder och hedniska författare från antiken (Kinnari 2015:285). Dissertationer skrevs på latin. Man fick använda grekiska eller hebreiska i stället men denna möjlighet utnyttjades nästan aldrig (Laine & Laine 1997:19). År 1752 blev det tillåtet vid Åbo akademi att skriva dissertationer även på svenska, men det var möjligt bara i vissa, närmast naturvetenskapliga ämnen (Laine & Laine 1997:19). År 1852 blev det tillåtet vid Helsingfors universitet att använda svenska språket i dissertationer oberoende av ämnet och svenskan började dominera under samma årtionde (Karlsson 1998:33). Dissertationerna var i regel författade av professorer och den som disputerade fick bara försvara dem på latin (Kinnari 2013:38). I Sverige var 92 % av dissertationerna från perioden 1600–1855 på latin, men det blev vanligare att skriva dissertationer på svenska på 1850-talet, först i praktiska ämnen som ekonomi (Johansson 2016:129).

Latinet hade en central ställning också i alla skolor (Laine & Laine 1997:19). Ett citat från Topelius (1922:36) illustrerar den dominans latinet hade i skolorna ca år 1830: ”Latin var summan av skolans undervisning och detta språk lärde vi grundligt [...]. Även teologin samt grekiska och hebreiska grammatikan inhämtades ur latinska läroböcker. [...] Allt annat betraktades i skolan nästan som bisak.” I läsoordningen ingick under Topelius’ skoltid tolv timmar latin per vecka och därtill sex timmar grekiska och två timmar hebreiska. Läroböcker i teologi, hebreiska och grekiska var på latin och tryckta på 1700-talet eller 1600-talet (Vasenius 1912:309, 311). Latinet var sålunda en självklar del av all utbildning och skolsystemet förblev länge oförändrat.

4 Det latinska inflytandet

1700-talstexterna är genomsyrade av latinskt inflytande på olika språkliga nivåer. Latinet har påverkat ordböjningen och syntaxen. Stilistiska och retoriska fenomen har ofta förebilder i latinet. Enstaka latinska ord förekommer ibland i

de svenska texterna. Med *latinismer* avser jag här formuleringar på svenska som är påverkade av latinet eller har förebilder i latinet. Med *kodväxling* avser jag att man inom en svensk text ställvis byter till latin. Latinismer och kodväxling är alltså inte synonymer med varandra, men i vissa fall är gränsen dem emellan oklar (ordböjningen nedan). Kodväxling är ett sätt att skapa en gemensam identitet eller att visa solidaritet och grupptillhörighet – man kan å andra sidan också ta avstånd från andra grupper och markera det språkligt (Adams 2003:318, Henricson 2015:129, Rissanen 2015a:178 f., Johansson 2016:128). Kodväxling är också ett sätt att ge texten auktoritet (Skaffari & Mäkilähde 2014:266). Latinismerna kan fylla samma funktioner. De användes ofta medvetet och det är sannolikt att även läsarna var medvetna om dem.

Jag inleder med ordböjningen. Hos Chydenius får främmande namn i regel latinska böjningsändelser: *af den Heliga Apostolen Paulo* (Chydenius 1782:25, ablativ), *Uriae hustru* (Chydenius 1782:27, genitiv), *genom Propheten Jeremiam* (Chydenius 1782:33, akkusativ). Latinska ändelser förekommer i olika kasus som framgår av exemplen. Det finns också belägg på ändelser som är främmande även för latinet, t.ex. *genom Mosen* (Chydenius 1782:123, grekisk akkusativ). Även andra än antika och bibliska namn kan få latinska ändelser enligt konventionen i tidens latinska texter, t.ex. *Lutheri ord* (Chydenius 1782:236). Ställvis får även vissa lånord latinska böjningsändelser: *i Evangelio* (Chydenius 1782:381). Latinska böjningsändelser kan beläggas också hos Leopold och Oxenstjerna men bara i genitiv: *Plinii berättelse* (Leopold 1802:354), *Gymnasii Bibliotek* (Oxenstjerna 1808:301). I genitiv är latinska ändelser vanliga hos alla tre författare, men Chydenius skiljer sig från de två andra genom att använda latinska ändelser även i andra kasus. Det kan sammanhålla med att Chydenius är något äldre än Oxenstjerna och Leopold men hellre med att Chydenius' texter är teologiska, vilket innebär att skillnaden närmast är genrebetingad eller stilistisk. I stelnade uttryck förekommer latinska genitivändelser fortfarande, t.ex. *Kristi himmelfärdsdag* (SAG 2:148). Att Chydenius använder latinska ändelser även i andra kasus än genitiv har en parallell däri att böjningen även annars är relativt arkaisk hos honom. Dativformer förekommer ofta, t.ex. *En Christen vet, at det är hans skyldighet at vara androm en eftersyn i goda gärningar* (Chydenius 1782:168), *Gudi behagelig* (Chydenius 1782:250). Detta hör till den religiösa och bibliska stilen men får stöd också från latinet. Att namn får främmande kasusändelser är ett välbelagt fenomen även annanstans och en speciell typ av kodväxling. Till exempel i latinska texter får namn ofta grekiska ändelser, vilket sammanhänger med namnbärarens grekiska identitet, grekiskans höga prestige hos romarna och viljan att uttrycka det exotiska (Adams 2003:369–372). Alla dessa funktioner är

aktuella också i svenska 1700-talstexter. Skribentens och den antagna läsarens identitet spelar också en roll.

Försöken att bevara tregenussystemet kan också ha stöd i latinet (och i tyskan). Detta illustreras med det följande exemplet, där syntaxen även annars är i hög grad påverkad av latinet. I latinet intar *vero* 'men', *autem* 'emellertid' och *enim* 'ty, nämligen' andra rummet i satsen (Sjöstrand 1960:421–423) enligt Wackernagels lag (Ringe 2008 [2006]:64). Placeringen av ordet *emedlertid* i exemplet nedan följer detta mönster. Hela exemplet påminner om den latinska periodbyggnaden (Sjöstrand 1960:437).

Örlogsflottan emedlertid, under Hertig CARLS befäl, återkommen från sin kryssning vid Kögebugt, der **hon** fåfängt afbidat en Rysk eskaders utgång, som sedan förra året hvilat i Köpenhamn, mötte vid Åland den flotta, som från Cronstadt var utgången att i Sundet förenas med den förra. Angripen af den Svenska och mot sin vilja tvungen att träffa, igenkände **hon** åter Hoglands anförare och föresåg sitt nederlag. Tolf skepp, af vinden fördröjde, voro från **henne** redan afskurne: ett genombrott, af samma vind gynnadt, feltes allenast att för evigt skilja dem från **hennes** afbrutna ordning (Oxenstjerna 1808:111).

Konstruktionen *accusativus cum infinitivo* (*jag ser honom komma* i stället för *jag ser att han kommer*) har även inhemska rötter (Wessén 1965:338–345), men den har påverkats starkt av latinet för vilket denna konstruktion är typisk. Konstruktionen är vanlig i svenska 1700-talstexter: *Jag tillstår mig vara långt skild från deras mening* (Leopold 1802:283).

Konjunktiv används mycket och ställvis under inflytande från latin (och tyska), t.ex. *De sporde den blindas Föräldrar, om han vore deras Son, och om hans ögon verkligen hade blifvit öppnade?* (Chydenius 1782:61).

Så kallade korresponderande konjunktioner (Sjöstrand 1960:422) förekommer ofta i 1700-talstexterna och förebilden ligger i lat. *non solum – sed etiam* 'inte blott – utan även'. Flera varianter av uttrycket förekommer vid sidan av varandra, t.ex. *ej allenast – utan ock, icke allenast – utan äfven, icke allenast – utan ock, ej allenast – utan äfven, icke allenast – utan, icke blott – utan, ej allenast – men äfven, ej allena – utan äfven, icke blott – men äfven*. Olika författare favoriserar olika varianter, men även samma författare använder sig av flera varianter för omväxlingens skull, eftersom uttrycket är frekvent. I det följande exemplet ser man varianten *ej allenast – utan ock*:

Det dåraktiga snack och otuktiga skämt, som så mycket brukas i vår tid är et grufveligt förgift för själen, det flyter utur en stinkande källa, utur et orent och besmittadt hjerta, och liknar en eld, som då den utspys, itänder **ej allenast** dens begär, som utspyr det, i en häftigare låga, **utan ock** alla deras som höra det (Chydenius 1782:37).

Retoriska figurer används i latinet för att göra framställningen livligare, färgrikare och eftertryckligare (Synnerberg 1888:69, Sjöstrand 1960:439). Också i svenska 1700-talstexter används olika figurer som har förebilder i latinet. Ett exempel på figurerna är anafor som innebär upprepning av samma ord i början av två eller flera på varandra följande satser (Synnerberg 1888:70, Sjöstrand 1960:440). Det följande exemplet är från Leopold (1802:84): **Jag** *quäfs, jag andas knappt, jag vet ej hvad som sker.*

Asyndeton innebär utelämnande av kopulativa konjunktioner eller samordning av satser eller satsdelar utan konjunktion (Synnerberg 1888:69, Sjöstrand 1960:424). De två följande exemplen är från Leopold: *dessa egentligen vittra arbeten, som afhandla allmänna ämnen i **moral, filosofi, politik** (1802:341); hvart och ett försök i **historiska, filosofiska, moraliska, poetiska ämnen** (1802:344).* Det naturligaste för svenskan är att använda konjunktionen *och* före det sista momentet i listan, men det är vanligt i latinet att konjunktionen uteblir som i exemplen ovan. Å andra sidan förekommer i latinet ofta polysyndeton som innebär att konjunktion används mellan alla leden (Sjöstrand 1960:418).¹ Också detta kan beläggas hos Leopold (1802:75): *Som du med hopadt våld af **mord och skymf och rån.***

Även retoriska frågor är typiska för den latinska stilistiken. En retorisk fråga är till formen fråga men till innebörden påstående eller uppmaning (Sjöstrand 1960:407). Retoriska frågor är vanliga i latinsk prosa, t.ex. Ciceros tal (Salomies 2015:78). Till exempel Chydenius (1782:278) använder sig av dem i sina svenska texter: *Har du icke ofta roat dig hemligen med dessa syndiga begär? Har du icke ofta gått hafvande med dem, i upsåt at utöfva dem?*

Det är också typiskt för Chydenius (1782:21) att han tilltalar läsaren eller åhöraren, t.ex. *Dömen då sjelfve, mine Åhörare, om icke et sielfsvåld af så svåra fölgder för människligheten och så stridande emot förnuftet och uppenbarelsen, bör anses för en vederstyggelig hordoms-synd.* På samma sätt tilltalar Cicero t.ex. domare (*iudices*). Som ett exempel kan anföras Ciceros tal *pro Caelio* som inleds: *si quis, iudices, forte nunc adsit...* (Cic. Cael. 1.1). 'om någon, domarna, är

¹ I latinet förekommer i regel antingen asyndeton (*mord, skymf, rån*) eller polysyndeton (*mord och skymf och rån*) men typen *mord, skymf och rån* är främmande för det. Typiskt för latinet är däremot enklitiskt *-que* 'och', t.ex. *mihi cari estis semperque eritis* 'ni är **och** skall alltid vara mig kära' (Sjöstrand 1960:10).

av en tillfällighet nu närvarande, som...'. Tilltalet får åhöraren att känna att hen egentligen själv var av samma åsikt redan innan talaren tog upp frågan. Tilltalet är alltså ett effektivt sätt för talaren att få åhöraren på sin sida. Detta är ett konkret exempel på att Ciceros retorik påverkat prästernas sätt att predika (jfr ovan).

Chydenius använder sig också av latinska termer och uttryck vilket innebär kodväxling mellan svenska och latin. Någons ord kan t.ex. tas *sensu absoluto* 'i en sträng mening' eller däremot *sensu limitato* (Chydenius 1782:84). De latinska uttrycken uppfattades som entydiga och exakta och användes därför. Flera detaljer tyder på att Chydenius använde sig av källor som var på latin. Chydenius förklarar t.ex. ofta Bibelställen och anger då ibland vilka ord som används i grundtexten på hebreiska och grekiska. Betydelsen av de grekiska orden förklaras närmast på latin, t.ex. *ὅμοιος* anges betyda 'similis' och *ἴσος* anges betyda 'aequalis' (Chydenius 1782:153). Samma gäller ofta hebreiska ord (t.ex. Chydenius 1782:63–69, 84). Detta tyder på att Chydenius använt hebreiska och grekiska ordböcker där orden förklaras på latin. Han ansåg kanske också att latinska översättningar var att föredra framför svenska.

5 Den romerska litteraturen och den klassiska antiken

Som framgått ovan var grundliga kunskaper i latin en central del av all utbildning på 1700-talet. Latininläringen innebar att man läste romerska klassiker på originalspråket. Kännedomen om antikens litteratur var sålunda också på en hög nivå. Därför tog de svenska författarna intryck från romerska klassiker medvetet och omedvetet. Författarna hänvisar till romerska författare, nämner dem vid namn och citerar dem. Källhänvisningarna är emellertid ofta oprecisa eller saknas. Till exempel Leopold (1802:332) ger detta citat på latin: *humanum paucis vivit genus*, 'människosläkten lever för några få'. Leopold ger ingen översättning och inte heller någon källhänvisning. Citatet är från Lucanus (*Pharsalia* 5, 343). Leopold konstaterar att citatet väcker "åtlöje och afsky" i regenter i hans dagar – citatet kan tänkas passa som råd för oligarkiska tyranner. Leopold antar att läsaren kan översätta citatet själv och det är också viktigt om läsaren kommer ihåg varifrån citatet är taget: så skapas solidaritet och samhörighetskänsla t.ex. mellan lärda personer (Skaffari & Mäkilähde 2014:272).

På ett annat ställe citerar Leopold (1802:354) Horatius: *nec Babylonios tentaris numeros*, 'undersök inga babyloniska nummer'. Att undersöka babyloniska nummer betyder här att man förutspår framtiden. Det vill Horatius avråda från och Leopold instämmer med honom. Leopold ger ingen översättning för citatet,

men nämner att det är från Horatius. Källhänvisningen är emellertid oprecis, eftersom Leopold inte berättar var i Horatius' texter citatet finns. Citatet är från Horatius' oder (Hor. Od. 1, 11, 2–3). Leopold citerar Horatius även i början av en skrift som bär rubriken *Om Rollin, och om Historisk Skrifart*. Rollin är den franske historikern Charles Rollin (1661–1741). Leopold (1802:448) ger ett citat från Horatius som ett slags motto i början av skriften. Citatet lyder: *Haec ego mecum// [...] ubi quid datur oti// Illudo chartis: Hoc est mediocribus illis// Ex vitiis unum*. Leopold översätter inte citatet. Han berättar att citatet är från Horatius men nämner inte var Horatius skriver så. Citatet är från Horatius' satirer (Hor. Sat. 1, 4, 137–140). Som framgår också av Leopolds skrift har han förkortat citatet. Hos Horatius lyder stället: *haec ego mecum// compressis agito labris; ubi quid datur oti// inludo chartis. hoc est mediocribus illis// ex vitiis unum*, 'Dessa överväger jag för mig själv med sammanpressade läppar. När jag har tid, nedskriver jag dem lekande. Detta är ett av de vanliga fele'. Det som Leopold hoppar över är *compressis agito labris*, 'jag överväger med sammanpressade läppar', vilket inte har någon betydelse för hur textstället som helhet skall förstås. Horatius var en av de centralaste klassikerna som läsarna kunde förutsättas känna till och ha läst. Läsaren kunde troligen utan problem hitta stället och översätta det själv. Citaten vittnar också om Leopolds kännedom om den romerska litteraturen. Han har känt till texterna som helheter och varit medveten om kontexten där citaten ursprungligen förekommer.

I en text som handlar om rädslan för spökeri hänvisar Leopold (1802:355) till flera romerska författare: *Ankises skugga visar sig för Eneas hos Vergilius; Pompeji för Kornelia hos Lukanus, och hos Ovidius hotar Dido sin trolösa älskare, att med sin blodige hamn ännu efter döden förfölja honom*. Leopold visar en god kännedom om den romerska litteraturen genom att hänvisa till detaljer i texter av Vergilius, Lucanus och Ovidius. Leopold nämner emellertid inte textställen hos diktarna. Som källhänvisning räcker alltså skaldens namn. Å ena sidan visar Leopold sin lärdom, å andra sidan får läsaren känna att även hen hör till de lärda om hen vet vilka ställen Leopold hänvisar till. Anchises var fader till Aeneas som möter sin döde fader på de Elyseiska fälten i den sjätte boken av Vergilius' epos (Verg. Aen. 6, 679–702). Didos trolösa älskare är också Aeneas och Leopold hänvisar tydligen till Ovidius' Heroides (Ov. Her. 7, jfr Verg. Aen. 4, 584–705). Cornelia hos Lucanus är Cornelia Metella som var Pompeius' femte hustru. Hon såg hur Pompeius mördades (Luc. Phar. 8, 596–662). Det är oklart vilket ställe hos Lucanus Leopold menar: i början av nionde boken visar den döde Pompeius sig för Brutus och Cato (Luc. Phar. 9, 1–23) och Cornelia utför begravningsriter (Luc. Phar. 9, 167–185). Möjligen hänvisar Leopold till Lucanus direkt från minnet, eftersom det är oklart vilket ställe han menar. Det är en intressant detalj att namnet Lucanus stavas Lukanus, alltså med <k>. I romerska

namn brukar man numera både i Sverige och i Finland använda den ursprungliga stavningen och skriva namnen i samma form de har på latin – vilket inte är lika övligt i många andra länder. Under tidigare århundraden har det emellertid ställvis funnits en tendens mot en lätt försvenskning av namnen, vilket kommer till uttryck t.ex. i stavningar med <k> som i namnet Lukanus.

Antiken påverkar även ämnesvalet. Ett exempel är Leopolds (1802:1–103) skådespel *Virginia*. I skådespelet är replikerna på vers. Replikerna i skådespelen var inte på prosa i antiken heller och Leopold följer traditionen även om hans versmått inte är från antiken. Verket vimlar av personer från den romerska historien som Appius Claudius Crassus (konsul 471 f.Kr.), Lucius Junius Brutus (republiken 509 f.Kr.) och den siste kungen Lucius Tarquinius Superbus (535–510 f.Kr.). Leopold förklarar inte vem t.ex. Appius Claudius Crassus är utan förutsätter att läsaren vet det.

6 Medeltiden och 1700-talet – kontinuitet och diskontinuitet

Det är inte enkelt att jämföra medeltiden med den tidigmoderna tiden, eftersom t.ex. medeltiden inte är enhetlig utan tvärtom mycket mångsidig. Det anses i allmänhet ha funnits både kontinuitet och diskontinuitet från tiden före reformationen till tiden efter reformationen (Schmidt 2000:113, Heinonen m.fl. 2016:9 f.).

Som framgått ovan får namn och även vissa lånord ofta latinska kasusändelser i 1700-talstexter. Hos Chydenius förekommer latinska ändelser i olika kasus, hos Leopold och Oxenstjerna endast i genitiv. Latinska böjningsändelser förekommer också i fornsvenska texter. I synnerhet namn men även latinska lånord får ofta latinska ändelser i 1300-talets religiösa prosa (Norde 1997:44 f.). I Jöns Buddes översättningar från senare delen av 1400-talet är det vanligt att namn och latinska lånord får latinska ändelser i alla kasus. Namn får nästan alltid latinska ändelser men praxisen är varierande vad gäller lånord – samma ord kan ibland få svenska ändelser, ibland latinska (Kauko 2015:188, fotnot 189). Det finns alltså en klar kontinuitet i synnerhet mellan fornsvenska texter och Chydenius. Leopold och Oxenstjerna är modernare, eftersom bruket av latinska ändelser är inskränkt till genitiv.

Korresponderande konjunktioner som behandlats ovan och som har latinets *non solum – sed etiam* som förebild är frekventa också i fornsvenska texter, t.ex. hos Heliga Birgitta och Jöns Budde. Birgittas bevarade svenska text är en återöversättning från latinet och Budde översatte likaså från latin. Jämförelsen

mellan den svenska texten och den latinska versionen av Birgittas uppenbarelsen visar att svenskan följer latinet troget, t.ex. *The æru ey atenast like hiupumen vtan æmuæþ thornomen siælfwum* (Andersson 2014:185). Den latinska texten lyder: *Jpsi quippe non solum fructui sed et spine similes sunt*² (Andersson 2014:264). 1700-talstexterna följer samma tradition och det finns en klar kontinuitet. De undersökta texterna är inga översättningar men de latinska förebilderna till språkbruket är uppenbara.

Det förekommer många latinismer både i senmedeltida och i tidigmoderna texter. Som framgår ovan är det latinfärgade språkbruket på 1700-talet elegant och finslipat. I medeltida texter följer man ibland den latinska förlagan slaviskt och använder sig av konstruktioner som inte är naturliga i svenskan. Ett exempel på en konstruktion som är en ren latinism är futurum particip som ofta förekommer t.ex. hos Jöns Budde (Kauko 2015:192 f., fotnot 194). Belägg på futurum particip kan anföras också från Birgittas uppenbarelsen, t.ex. *komaskolande* (Andersson 2014:175),³ *blifwaskulande* (Andersson 2014:199). Liknande har jag inte kunnat belägga i 1700-talstexter där man inte följer latinet lika troget.

Citat från antiken förekommer både i senmedeltida texter och i 1700-talstexter. Källhänvisningar saknas eller är oprecisa och ibland felaktiga under båda perioderna, men det finns även skillnader. Det är tydligt att författarna på 1700-talet kände till de antika klassikerna som helheter och visste om deras kontext. Under medeltiden var citaten däremot för det mesta avlägsnade från den ursprungliga kontexten och plockades från citatsamlingar eller *florilegia* (Kauko 2015:206, Varila 2016:62, 75, 304). Citaten användes för nya syften i nya kontexter och den som använde citaten behövde inte veta varifrån de var tagna.

² Som framgår av exemplet har latinet allitteration: *sed et spine similes sunt*. Den svenska versionen har ingen allitteration här, men allittererande uttryck är vanliga både i den svenska och i den latinska texten. I den svenska versionen finns t.ex. följande belägg: *madkana j muldinne* (Andersson 2014:185), *fugla ok flughu* (Andersson 2014:183), *stokka ok stena* (Andersson 2014:183). Det sistnämnda exemplet är det enda av de anförda ställen där båda versionerna har allitteration på samma ställe, den latinska versionen har *ligna et lapides* (Andersson 2014:262). Allitteration som fenomen är kännetecknande för båda versionerna men de enstaka svenska beläggen beror inte på att den latinska versionen skulle ha allitteration på samma ställe.

³ Den svenska översättningen följer den latinska versionen troget. Den svenska formuleringen *komaskolande* motsvaras i den latinska versionen av *futuri sunt* (Andersson 2014:258) som är en direkt motsvarighet. Ett annat exempel på att den svenska texten följer latinet troget är att båda versionerna har konstruktionen *accusativus cum infinitivo* t.ex. på följande ställe: *Dicunt enim legem ipsam strictam esse* (Andersson 2014:257) = *Thy at the sighia laghin wara tragh* (Andersson 2014:175). Som framgår av det anförda exemplet följer latinet i regel Wackernagels lag (ordet *enim* på andra platsen i satsen) – i detta hänseende avviker den svenska texten från den latinska. *Figura etymologica* överförs direkt från latinet till svenskan: *non odorabunt odorem illum suauissimum* (Andersson 2014:261) = *the skulu ey lokta the søto loktena* (Andersson 2014:180).

Källhänvisningarna var under senmedeltiden och reformationstiden ofta oprecisa och ibland felaktiga både vad gäller citat från Bibeln och citat från andra källor (Ejder 1976:181 f., Pihlajamaa 2012:100, 113, Kauko 2015:219–222, Rissanen 2015b:251, Varila 2016:7). Citat kunde också tillskrivas t.ex. Seneca eller Cicero bara för att ge dem en större auktoritet.

1700-talstexter kan vara mer raffinerade än medeltida texter, men viljan att visa lärdom har säkert påverkat båda. I de medeltida texterna syns antiken emellertid närmast därför att den utgör en del av den europeiska kulturens rötter. Under 1700-talet var kännedomen om den romerska litteraturen och antikens kultur så djup att de lärda författarna var på ett annat sätt på sin mammas gata när de tog intryck av latinet och antikens kultur. Båda perioderna kännetecknas också av att gammalt stoff gärna återanvändes och bekanta citat upprepades – först senare började man sätta större värde på originalitet (Kinnari 2010:172, 2015:271, Rissanen 2015b:247, Varila 2016:105, jfr Salomaa 1935:203, Ankarloo 2003:114). På 1700-talet var förebilden Ciceros klassiska latin. Under medeltiden togs intryck av munklatin som användes i religiösa sammanhang. Man hade alltså kontakt med olika varianter av latin.

7 Sammanfattning

I denna artikel har vi sett att inflytandet från latinet och den romerska litteraturen är starkt i svenska 1700-talstexter. Det sammanhänger med att dessa spelade en stor roll i utbildningen. Latinismer, kodväxling och hänvisningar till antikens litteratur är uttryck för den lärda identiteten och ett sätt att skapa samhörighet mellan skribenten och läsaren. Motsvarande är vanligt även allmänna och inte bara i svenska texter. Kontinuitet från senmedeltiden till 1700-talet finns i många hänseenden. Det finns också diskontinuitet vilket delvis beror på olika utbildning. Det finns också skillnader som är individuella eller genrebetingade. Vissa skillnader beror också på att latinet inte heller är enhetligt utan det finns olika varianter av det.

Källor och litteratur

Chydenius, Anders 1782. *Fortsättning af predikningar öfver tio Guds bud. Homiletiska försök IV.* Stockholm/Upsala/Åbo: Swederus.

Leopold, Carl Gustaf 1802. *Samlade skrifter.* Tredje bandet. Stockholm: Carl Delén och J. G. Forsgren.

Oxenstjerna, Johan Gabriel 1808. *Arbeten.* Tredje delen. Stockholm: C. Delén.

Adams, James Noel 2003. *Bilingualism and the Latin Language.* Cambridge: Cambridge University Press.

Alving, Hjalmar & Gudmar Hasselberg 1965. *Svensk litteraturhistoria.* Femte upplagan. Stockholm: Svenska bokförlaget/Bonniers.

Andersson, Roger (utg.) 2014. *Heliga Birgittas texter på fornsvenska. Birgittas uppenbarelser. Bok I.* Stockholm: Runica et Mediævalia.

Ankarloo, Bengt 2003. *Helvetet. Döden och de eviga straffen i Västerlandets kristna tradition.* Lund: Historiska media.

Autio, Veli-Matti (red.) 2000. *Suomen professorit. Finlands professorer.* Helsinki: Professoriliitto.

Ejder, Bertil 1976. *Det bibliska materialet i de östnordiska postillorna på folkspråken.* Lund: Svenska fornskriftsällskapet.

Heinonen, Meri m.fl. 2016. *Reformeista reformaatioon. I: Meri Heinonen & Marika Räsänen (red.). Pohjoinen reformaatio.* Turku: Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies/Turun Historiallinen Yhdistys. S. 9–21.

Henricson, Sofie 2015. *Svenska och finska i samma samtal. I: Marika Tandefelt (red.). Svenskan i Finland – i dag och i går I:2. Gruppspråk, samspråk, två språk.* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 127–142.

Johansson, Lars-Erik 2016. *Historisk språksociologi. Prolegomena till ramverk för analys av varietetsval. I: Daniel Andersson m.fl. (red.). Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria.* Umeå: Umeå universitet/Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 119–134.

Karlsson, Fred 1998. *Kielitieteiden tohtorinväitöskirjat Suomessa 1840–1997.* Helsinki: Helsingin yliopisto.

Kauko, Mikko 2015. *Jöns Budde och hans skrifter – yngre fornsvenskt textmaterial och mannen bakom det.* Turku: Turun yliopisto.

Kauko, Mikko 2016. *Jöns Budde och hans skrifter – yngre fornsvenskt textmaterial och mannen bakom det. Lectio praecursoria i ämnet nordiska språk vid Åbo universitet 2.10.2015. Folkmålsstudier 54.* S. 183–189.

Kinnari, Inkeri 2010. Antiikkia Turun akatemiassa. Porthanin väittelijän teesit ja klassinen kirjallisuus. I: Tiina Hiekkalinna & Minna Seppänen (red.). *Philologia classica. Lähteitä, lähestymistapoja ja metodeja*. Turku: Turun yliopisto. S. 171–181.

Kinnari, Inkeri 2013. Porthan ja turkulaisten yliopistojen historia. *Turun historiallinen arkisto* 62. S. 38–40.

Kinnari, Inkeri 2015. Turkulaiset ylioppilaat Ciceron jalanjäljillä. Turun akademia ja Cicero 1700-luvulla. I: Kalle Knaapi m.fl. (red.). *Tullius noster. Kirjoituksia Cicerosta*. Turku: Faros. S. 268–288.

Laine, Tuija & Esko M. Laine 1997. Turun akademia. I: Tuija Laine (red.). *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 14–24.

Lönnroth, Harry 2016. Filologi i Facebooks tidevarv – vad, hur och varför? I: Daniel Andersson m.fl. (red.). *Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria*. Umeå: Umeå universitet/Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 31–49.

Norde, Muriel 1997. *The History of the Genitive in Swedish. A Case Study in Degrammaticalization*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Olsson, Bernt m.fl. 2009. *Litteraturens historia i Sverige*. Femte upplagan. Stockholm: Norstedts.

Pihlajamaa, Lauri 2012. Raamatunlauseet ”Sielun lääkkeessä”. I: Kaisa Häkkinen (red.). *Tutkimuksia Westhin koodeksista*. Turku: Turun yliopisto. S. 93–116.

Ringe, Don 2008 [2006]. *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic. A Linguistic History of English Volume I*. Oxford: Oxford University Press.

Rissanen, Veli-Matti 2015a. Cicero ja kirjeenkirjoittamisen taito. I: Kalle Knaapi m.fl. (red.). *Tullius noster. Kirjoituksia Cicerosta*. Turku: Faros. S. 163–185.

Rissanen, Veli-Matti 2015b. Non tantum perfectus orator, sed etiam philosophus – Ciceron filosofisten teosten jälkivaikutuksesta. I: Kalle Knaapi m.fl. (red.). *Tullius noster. Kirjoituksia Cicerosta*. Turku: Faros. S. 247–267.

SAG = *Svenska Akademiens grammatik* 1999. Författad av Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Stockholm: Svenska Akademien.

Salomaa, Jalmari Edward 1935. *Filosofian historia I. Vanhan ajan ja keskiajan filosofia*. Porvoo/Helsinki: WSOY.

Salomies, Olli 2015. Roomalainen oikeudenkäynti ja Ciceron toiminta asianajajana. I: Kalle Knaapi m.fl. (red.). *Tullius noster. Kirjoituksia Cicerosta*. Turku: Faros. S. 63–117.

Schmidt, Wilhelm 2000. *Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch für das germanistische Studium*. 8., völlig überarbeitete Auflage, erarbeitet unter

der Leitung von Helmut Langner und Norbert Richard Wolf. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.

Sjöstrand, Nils 1960. *Ny latinsk grammatik*. Andra upplagan. Lund: Gleerups.

Skaffari, Janne & Aleksi Mäkilähde 2014. Code-Switching in Historical Materials: Research at the Limits of Contact Linguistics. I: Robert Nicolai (red.). *Questioning Language Contact. Limits of Contact, Contact at its Limits*. Leiden/Boston: Brill. S. 252–279.

Synnerberg, Carl 1888. *Kort handledning i latinsk stilistik*. Helsingfors: Weilin & Göös.

Topelius, Zacharias 1922. *Självbiografiska anteckningar*. Utg. av Paul Nyberg. Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag.

Varila, Mari-Liisa 2016. *In Search of Textual Boundaries. A Case Study on the Transmission of Scientific Writing in 16th-Century England*. Turku: University of Turku.

Vasenius, Valfrid 1912. *Zacharias Topelius. Hans lif och skaldegärning*. Första delen. Helsingfors: G. W. Edlunds förlagsaktiebolag.

Wessén, Elias 1965. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Andra upplagan. Stockholm/Göteborg/Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Wrede, Johan (utg.) 1999. *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900*. Helsingfors/Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland/Atlantis.